

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar

Jaargang 5, Nummer 4 / Nisan 5752 - April 1992

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.))-

DERDE SYNAGOGEPAD NAAR DALFSEN, RAALTE EN ENSCHEDE

door Peter van 't Riet

Voor het derde jaar in successie organiseert onze stichting in samenwerking met de Zwolse afdeling van het Genootschap Nederland-Israël een "synagogepad". Op zondag 24 mei a.s. zullen we met twee autobussen een tocht maken langs verschillende joodse bezienswaardigheden. De tocht voert langs de voormalige synagoge in Dalfsen, de joodse begraafplaats in Dalfsen, de joodse begraafplaats in Raalte en de synagoge van Enschede. Tussen de middag zal in de buurt van Enschede een eenvoudige, vegetarische koffietafel worden geserveerd.

De voormalige synagoge van Dalfsen

De voormalige synagoge van Dalfsen staat aan de Julianastraat 18. Het is een gebouw met spitsboogvensters. De voorgevel heeft een kroonlijst en ingebogen zijstukken. Het gebouw is als synagoge ingewijd op 18 augustus 1866. De joodse gemeente van Dalfsen is altijd zeer klein geweest en bestond zoals in veel andere plaatsen uit slagers, manufacturenhandelaars en kleine kooplieden. In 1866 behoorden de leden tot slechts vijf families. De laatste dienst vond plaats in 1927. Sinds de restauratie, waarbij de galerij werd hersteld, heeft het gebouw een culturele bestemming.

De joodse begraafplaats van Dalfsen

Deze kleine begraafplaats ligt aan de Gerner Es, ingeklemd tussen een boerderij en sportvelden. Een vierkant, gietijzeren hek omgeeft het perceel, dat geheel bedekt is met gras en waarop zich 16 zerken in betrekkelijk goede

*Joodse begraafplaats in IJsselmuiden.
Bezoek tijdens het vorige synagogepad
op 26 mei 1991.*

staat bevinden. Het stuk grond werd in 1878 door de Israëlitische Gemeente van Dalfsen aangekocht. In 1937 werd de begraafplaats overgedragen aan de Joodse Gemeente van Zwolle en in 1966 aan het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap te Amsterdam. Vanaf 1958 wordt de begraafplaats onderhouden door de gemeente Dalfsen. De jongste steen is zelfs van 1972.

Interessant is de steen van dokter Machiel Aron Frank, waarop in het Hebreeuws o.a. staat:

‘Zijn levensdagen werden gekort, zijn dagen bedrukten hem. De zieken onder de mensen genas hij in oprechtheid. Hij beschermde de armen en hielp de behoeftigen. Geliefd bij zijn kinderen, bemind door zijn vrouw. Het verblijven in Eden is de vrucht van zijn werk. De geëerde en Godvrezende man, de betrouwbare en kundige arts Machiel, zoon van de Chaweer de heer Aharon Frank. Hij ging naar zijn eeuwigheid maandag 12 Chesjwan en werd begraven woensdag 14 Chesjwan (5)644.’

De joodse begraafplaats van Raalte

Deze begraafplaats heeft een heel andere sfeer en laat een andere indruk na dan die in Dalfsen. De begraafplaats bevindt zich aan de Oude Molenweg en ligt ingebouwd in een nieuwbouwwijk. Er bevinden zich 36 grafstenen, merendeels met teksten alleen in het Hebreeuws. De oudste steen is uit 1830. De zerken zouden nodig gerestaureerd moeten worden.

De synagoge van Enschede

De synagoge van Enschede bevindt zich aan de Prinsestraat 14. Enschede ontwikkelde zich rond 1870 tot het belangrijkste textielcentrum van Twente. Daardoor vergrootte zich ook het aantal joden en verbeterde hun positie. Dankzij de steun van de fabrikant S.N. Menko kon in 1927-1928 de synagoge worden gebouwd naar een schetsontwerp van K.P.C. de Bazel uit 1919, dat door A.P. Smit werd uitgewerkt. De synagoge werd ingewijd op 13 september 1928. Het exterieur vertoont uitspringende ornamenten in metselwerk. Het gebouw heeft een markant silhouet door de toepassing van koepelvormen. Boven de ingang bevindt zich de Hebreeuwse tekst van Jes. 56:7, welke we ook op de gevel van de synagoge van Zwolle aantreffen: ‘Want mijn huis, een huis van gebed wordt het genoemd voor alle vol-

HOLLANDIA MATZES

De Nederlandse Matze met 'n wereld-reputatie voor kwaliteit en kashroeth. Onze Matzes worden vervaardigd onder toezicht van het Opperrabbi-naat voor Nederland.

NU OOK VOLKOREN MATZES

Naast onze Matzes en welbekende Hollandia TEA CRACKERS, nu ook Volkoren Matzes. Een heerlijke afwisseling bij ontbijt en lunch.

B.V. HOLLANDIA - Enschede
Postbus 121, 7500 AC Enschede
Tel.: 053 - 310366 Fax: 053-301768

ken'. Binnen bevindt zich een mooi ingerichte, vierkante ruimte onder een grote twaalfzijdige koepel. In de koepel zijn de symbolen van de twaalf stammen van Israël afgebeeld. De nisvormige ark wordt geflankeerd door twee wandzuilen met granaatappelvormige bekroningen.

De matzesfabriek Hollandia te Enschede

Tijdens het synagogepad zal ook aandacht besteed worden aan een zeer bijzondere lokatie op joods gebied in Enschede: de matzesfabriek B.V. Hollandia. Matzes zijn de ongerezen broden die joden gedurende de acht dagen van het Pesach-feest eten, omdat het eten van gerezen brood dan volgens de Tora verboden is. Matzes moeten op een speciale manier worden bereid, waarbij de joods-wettelijke voorschriften in acht moeten worden genomen. Tijdens het bezoek aan de synagoge van Enschede zal iemand van de matzesfabriek Hollandia een uiteenzetting geven over het bakken van matzes. Deze uiteenzetting zal worden geïllustreerd met enige videobeelden over de gang van zaken in de fabriek. Een bezoek aan de fabriek zelf is helaas niet mogelijk in verband met de grootte van de groepen en het feit dat de fabriek op zondag niet in bedrijf is.

Abrikozen: Tegenwoordig is de algemene opvatting dat de verboden vrucht, welke Adam en Eva in de hof van Eden aten, de abrikoos geweest moet zijn, *Prunus armeniaca*.

TENTOONSTELLING JOODS LEVEN IN ZWOLLE EN OMGEVING

door Jaap Hagedoorn

De Stichting Judaica Zwolle heeft zich ten doel gesteld de kennis omtrent de joodse cultuur, geschiedenis, religie en taal te bevorderen. Daartoe worden jaarlijks verschillende cursussen georganiseerd, vindt het synagogepad plaats en geeft de Stichting het *Judaica Bulletin* uit. Tot de wensen van het bestuur behoorde ook de inrichting van een permanente tentoonstelling over joods leven in Zwolle en omgeving. Daarin zou een beeld gegeven moeten worden van de geschiedenis van het joodse leven in Zwolle tot op de huidige dag.

De Middeleeuwen

Al in de veertiende eeuw waren er contacten tussen joden en Zwollenaren. Uit het jaar 1349 zijn ons verschillende contracten overgeleverd, waarin geldleningen van joden aan burgers van Zwolle zijn beschreven. Naar alle waarschijnlijkheid woonden er toen ook joden in de nog jonge stad Zwolle. In datzelfde jaar 1349 kwam er echter een abrupt einde aan het joodse leven in Zwolle, toen eind augustus alle joden 'ter ere van God' (zo staat het in de overgeleverde tekst) werden verbrand. In de jaren rond 1349 vonden overal in Europa jodenvervolgingen en pogroms plaats, waarschijnlijk als gevolg van angst voor de naderende pestepidemie - joden bleken (natuurlijk als gevolg van hun spijswetten) minder gevoelig voor deze ziekte en zouden *dus* wel de hand hebben in de verspreiding ervan -, maar ook schulden van niet-joden aan joden en gewelddadige veranderingen in de plaatselijke politiek kunnen achterliggende oorzaken van de moord op de joden zijn geweest. Hoe het ook zij: de joden verdwenen uit de Zwolse samenleving om daar waarschijnlijk pas aan het eind van de 17e eeuw weer terug te keren.

De 17de tot 20ste eeuw

Toen de joden vanaf 1721 in Zwolle het kleinburgerrecht konden krijgen, groeide het aantal joden in Zwolle snel. Wie burgerrecht bezat, kon namelijk lid worden van het koopmansgilde en zich zo bestaanszekerheid verwerven. In de tweede helft van de 18e eeuw woonden er al zo'n 200 joden in Zwolle. Zij hadden een eigen begraafplaats (sinds 1722) en een synagoge, die gevestigd was in de Librije bij de Broerenkerk.

Zeker na 1796, toen joden gelijke burgerrechten kregen, werden de joden langzaam maar zeker onderdeel van de Zwolse samenleving. Het is echter de vraag of ze er ooit geheel deel van hebben uitgemaakt; of ze ooit echt helemaal geaccepteerd zijn als medeburgers.

In de negentiende eeuw groeide de joodse gemeenschap van Zwolle door, tot zo'n 600 rond 1900. Aan het eind van de eeuw bleek het noodzakelijk een nieuwe synagoge te bouwen, omdat de oude Librije te klein werd. In 1899 kon de synagoge aan de Schoutenstraat (nu Samuel Hirschstraat) worden ingewijd.

De Tweede Wereldoorlog

Na de inval op 10 mei 1940 bleek, dat de joodse inwoners van Zwolle zich weer als tweede-rangs burgers moesten beschouwen. Zij waren Nederlandse joden en als zodanig blootgesteld aan de Duitse antisemitische wetten. Ook de Zwolse joden kregen te maken met de steeds verdergaande beperkingen en bepalingen: joden mochten niet meer met niet-joden omgaan, moesten geld en goederen inleveren, moesten 'joods' onderwijs volgen, mochten alleen op bepaalde uren uitgaan of boodschappen doen etc. Tot zij zich gereed moesten maken voor vertrek naar werkkampen in Oost-Europa, zo werd hen meegedeeld. Ook het overgrote deel van de Zwolse joden werd, via Westerbork, gedeporteerd naar de kampen om daar direct te worden vermoord, dan wel door lichamelijke uitputting, marteling of op andere wijze om te komen.

De na-oorlogse tijd

Na de oorlog keerde slechts een klein deel van de joden terug uit de kampen of uit de onderduik. De kleine joodse gemeenschap stond voor de bijna onmogelijke taak de draad van het joodse leven weer op te pakken. In de jaren '60 werd de synagoge verkleind, omdat de groep joden afnam door sterfte, vergrijzing en emigratie. Begin jaren '80 werd de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle opgericht om restauratie van het gebouw te bevorderen. In 1989 kon de geheel gerestaureerde en gedeeltelijk verbouwde synagoge opnieuw worden ingewijd. Sindsdien is er een opleving van het joodse leven waar te nemen en vinden er weer regelmatig sjoeldiensten plaats.

De tentoonstelling

Al deze aspecten van zo'n 650 jaar joods leven in Zwolle komen aan de orde in de tentoonstelling. Aandacht wordt besteed aan de synagoge, de religie en de geschiedenis. De meeste tentoongestelde voorwerpen zijn afkomstig van de joodse gemeente te Zwolle, maar ook objecten uit particulier bezit en van het Joods Historisch Museum te Amsterdam vullen de vitrines en kasten.

De opening van de tentoonstelling

Op dinsdag 5 mei a.s. vindt de opening van de tentoonstelling plaats. Oud-Zwollenaar L.J. de Ruiter zal zijn gedachten over het joodse leven in Zwolle formuleren en burgemeester L.M.L.H.A. Hermans zal de tentoonstelling daarna openen. Over het bezoeken van de tentoonstelling zullen wij u te zijner tijd graag informeren.

64444444444444444444444444444444@
5 **BESTUURSMEEDEDELINGEN** *
F)))))))))))))))))))))))))))))) -

Judaica-Bulletin 5.5

Het bestuur heeft besloten de ingangsdatum van de jaargangen van het Judaica-Bulletin te verplaatsen van 1 juli naar 1 oktober. Dit voorkomt in september/oktober een heleboel overbodig nazendwerk van het juli-nummer. Gevolg is dat de huidige, vijfde jaargang in plaats van vier nummers vijf nummers zal omvatten. Voor de abonnees brengt deze operatie geen extra kosten met zich mee. Alle abonnees en cursisten krijgen dit jaar dus het juli-nummer gratis toegestuurd. Om de extra kosten die dit voor de stichting meebrengt enigszins te beperken, is besloten dat het huidige april-nummer en het komende juli-nummer niet 12 maar 8 pagina's zullen tellen. Abonnementen voor de zesde jaargang gaan dus in per 1 oktober 1992.

Bibliotheek en bestuursuitbreiding

Op onze oproep in het vorige Judaica-Bulletin voor iemand die de bibliotheek wil beheren, is gereageerd door mevr. Trudy Kwakkel, 3e Ebbingestraat 41, 8261 VR Kampen. Zij heeft een bibliotheekopleiding genoten en werkt reeds vele jaren in het bibliotheekwezen. De gesprekken met haar hebben er in geresulteerd, dat zij niet alleen de reeds bestaande, kleine bibliotheek van de Stichting Judaica zal gaan beheren, maar deze bibliotheek ook zal gaan uitbreiden en toegankelijk maken. Inmiddels is in de synagoge ruimte gevonden om over enige tijd de boekencollectie te plaatsen. Het bestuur heeft verder besloten mevr. Kwakkel in het bestuur op te nemen,

zodat de bibliotheek de komende tijd tot een volwaardige activiteit van de stichting kan uitgroeien. Wie boeken wil lenen of wie boeken aan de stichting wil schenken, kan voortaan rechtstreeks contact opnemen met mevr. Kwakkel, tel. 05202-24021.

C))))))))))))))))))))))))))))))D
5 **GIFTEN** 5
F))))))))))))))))))))))))))))))E

Giftten aan de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting. Wij houden ons aanbevolen: giro 259272, t.n.v. Stichting Judaica Zwolle, De Zwanebloem 35, Zwartsluis.

C))))))))))))))))))))))))))))))D
5 **SCHENKING VAN BOEKEN** 5
F))))))))))))))))))))))))))))))E

Heeft u boeken of tijdschriften op het gebied van het jodendom of Israël, welke u niet meer gebruikt, maar die u toch een goede bestemming zou willen geven? Dan kunt u ze schenken aan de bibliotheek van de Stichting Judaica Zwolle. U kunt contact opnemen met mevr. Trudy Kwakkel, tel. 05202-24021.

64444444444444444444444444444444@
5 **ABONNEMENTEN** *
5 **JUDAICA-BULLETIN** *
F)))))))))))))))))))))))))))))) -

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Penn. Stichting Judaica Zwolle, De Zwanebloem 35, 8064 HK Zwartsluis.

BUNDEL 'DE INVLOED VAN HET JODENDOM OP DE WESTEUROPESE CULTUUR' VERSCHIJNT BINNENKORT

Over een aantal weken zal onze stichting een boek doen verschijnen, waarin zijn opgenomen de bijdragen aan de studiedag op 15 september 1991, welke gehouden werd ter gelegenheid van vijf jaar Vrij Leerhuis in de Zwolse synagoge. De bundel die onder eindredactie staat van Peter van 't Riet, heeft de volgende inhoud:

- 1 Vijf jaar Vrij Leerhuis in de Zwolse synagoge, door drs. S.P. van 't Riet.
- 2 De invloed van het jodendom op de westerse cultuur, door mr. R.A. Levisson.
- 3 De invloed van joden op maatschappelijke en politieke bewegingen in het West-Europa van de 19e en 20e eeuw, lezing van mevr. dr. S. Leijdesdorff in een bewerking door drs. S.P. van 't Riet.
- 4 Vragen en discussie naar aanleiding van de ochtendlezingen.
- 5 Sinai en Moria, Over de joodse invloed op het christendom, door dr. W.H. Zuidema.
- 6 De betekenis van Emmanuel Levinas voor de westerse filosofie, door dr. R. van Riessen.
- 7 Het Judaïsme, de Bijbel en het recht, door prof. dr. H. Bianchi.
- 8 De rol van de vrouw in de emancipatie van de joden in de negentiende eeuw, door prof. dr. R.G. Fuks-Mansfeld.
- 9 Slotwoord, door dr. W.H. Zuidema.

In een losse brochure, die verstuurd wordt samen met dit bulletin, wordt de verschijning van dit boek uitgebreider aangekondigd. Hieronder treft u, om een indruk van de inhoud te krijgen, een passage aan uit hoofdstuk 4 van het boek, waarin de discussie naar aanleiding van de lezingen van Levisson en Leijdesdorff is weergegeven.

Joden en het reformistische socialisme

Mevrouw Leijdesdorff, u heeft het gehad over het reformistische socialisme. Waarom was dat voor joden zo aantrekkelijk?

Leijdesdorff: Waarom kan ik niet helemaal beantwoorden. Ik kan het zien, dat ze in die stroming in de arbeidersbeweging en in het socialisme altijd hebben gezeten. Laat ik twee uitersten tegenover elkaar zetten in het socialisme. Je hebt altijd twee hoofdstromen gehad. Aan de ene kant waren er de mensen die zeiden: het kapitalisme is zo'n ellendig systeem, dat moet je tot z'n volle bloei laten komen. De arbeidersmassa zal dan steeds verder verpauperen en dan op een gegeven moment krijgen we de grote kladderatsj, de revolutie. Dat is het ene uiterste. Er is een andere stroming waarin gezegd werd: we moeten het individu, de burger, steeds verder emanciperen. We moeten kleine overwinningen behalen, waardoor er steeds meer vrije tijd, geld en allerlei mogelijkheden zullen komen, en dan langzamerhand zullen wij misschien het socialisme bereiken. De achturendag bijvoorbeeld, de grote overwinning van de diamantbewerksbond, was niet bedoeld, omdat er zomaar veel vrije tijd moest zijn. Nee, de arbeider moest zich kunnen ontwikkelen in de avonduren om te lezen, om naar films te gaan, om gecultiveerd te worden. Dat heeft altijd heel veel joden aangetrokken. En dat heeft waarschijnlijk te maken met de joodse traditie. Dus er worden avonden

georganiseerd, er wordt aan vorming gedaan. En u zult wellicht zeggen, dat dat ook met andere dingen te maken heeft. Maar dat mag.

De verhouding tussen socialisme en joodse religie

Welke verhouding bestond er tussen de belangstelling van joden voor het socialisme en de joodse religie? Was die belangstelling iets dat in de plaats kwam van het orthodoxe jodendom? En hebben socialistische joden zich niet tegen het orthodoxe socialisme verzet, net zo als ze afstand hadden genomen van de orthodoxie?

Levisson: Ik denk dat voor veel joden, zeker in de eerste helft van de 20ste eeuw, de belangstelling voor het socialisme in zekere zin een substituut was voor bindingen met het orthodoxe jodendom, waarvan ze in belangrijke mate vervreemd waren. Het zou dus kunnen zijn, dat u gelijk hebt, maar ik heb mij daar nooit in verdiept. Het zou kunnen zijn, dat het afstand nemen van erg rechtzinnige socialistische bewegingen parallel loopt met het afstand nemen van de joodse orthodoxie. Mag ik mij nog een andere opmerking veroorloven. ... Het klassieke jodendom, eigenlijk van de tijd van de Tweede-Tempelperiode af, is een zeer egalitaire samenleving. Jodendom heeft nooit adel gekend, zoals die in de Middeleeuwen is ontstaan en later doorgewerkt heeft. ... Het jodendom was zeer egalitair, iedereen had mogelijkheden en de enige adel, als ik het zo noemen mag, was de adel van kennis, van wijsheid. Dat vond zijn oorzaak weer in een andere voor het jodendom typerende zaak. Uitgaande namelijk van de goddelijke oorsprong van de Tora, is het de direct daaruit voortvloeiend joodse plicht om na te vorsen, wat die tekst nu precies betekent, want dat is Gods eigen dictaat aan de mensheid. Daarvan moet je dus heel precies weten, wat dat dictaat inhoudt. En ik bedoel met dictaat, datgene wat letterlijk zo wordt gedictéerd. Daar heeft men zich altijd intens mee bezig gehouden.

U kunt dat prachtig gedemonstreerd zien aan de Talmoed-plaats, waar verteld wordt, hoe het in de leerscholen toeging. Daar was er een groep van wat wij wellicht docenten of professoren zouden noemen, en dan zaten er in drie rijen de studenten omheen. De meest gevorderden zaten op de eerste rij, de daarna gevorderden op de tweede rij en dan de derde rij. Wanneer van de leden van het Sanhedrin, het gerechtshof, uitviel, dan schoof de eerste student van de voorste rij op en mocht diens plaats innemen. Vervolgens ging er van de tweede rij één naar de eerste rij en van de derde rij ging er één naar de tweede. Dat is typisch voor deze egalitaire maatschappij. Ik denk dat vanuit die achtergrond de belangstelling in joodse kring voor de verdere gelijkheidsstrevingen, die van de Franse Revolutie uit tot in onze tijd doorwerken, mede te verklaren is.

Hoe kunt u het boek in uw bezit krijgen?

Het boek 'De invloed van het jodendom op de Westeuropese cultuur' zal verschijnen in het voorjaar van 1992. De prijs van het boek is f 24,95 inclusief verzendkosten. Het kan besteld worden door overschrijving van het bedrag op girorekening 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle, p/a De Zwanebloem 35, Zwartsluis, onder vermelding van 'bundel studiedag'. Het boek wordt u dan zo snel mogelijk toegezonden.

S))

za 04/07 sjabbat Qorach (Num. 16:1-18:32)